

УДК 81'42:82-1

UDC 81'42:82-1

КАГНІТЫЎНЫЯ АСПЕКТЫ СЛОВА
Ў ПАЭТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕKOGNITIVE ASPECTS OF A WORD
IN POETIC DISCOURSE

В. Я. Барысенка,

*кандыдат філалагічных навук,
дацэнт, загадчык кафедры педагогікі
і методык дашкольнай і пачатковай
адукацыі МДПУ імя І. П. Шамякіна*

V. Barysenka,

*PhD in Philology, Associate Professor,
Head of the Department of Pedagogics
and Methods of Preschool and Elementary
Education, MSPU named after I. Shamyakin*

Паступіў у рэдакцыю 21.12.17.

Received on 21.12.17.

У артыкуле разглядаецца актуальная праблема сучаснага моўнага дыскурсу, у якім паэтычнае слова з'яўляецца цэнтральнай катэгорыяй. Выдзяляюцца сацыякультурныя асновы моўнага дыскурсу. Аналізуюцца тэорыі, у якіх вылучаецца цэласнае ўяўленне аб слове як адзінцы мастацкага тэксту і як найважнейшай кампаненце паэтычнага дыскурсу.

Ключавыя словы: слова, паэтычнае слова, мастацкі тэкст, мастацкая камунікацыя, паэтычны дыскурс.

The article considers a topical problem of modern linguistic discourse in which poetry is Central. Highlighted the socio-cultural foundations of linguistic discourse. Annalise theory, which set out a holistic view of the word as the unit of literary text and as a critical component of the poetic discourse.

Keywords: word, poetry, literature, art communication, poetic discourse.

Уводзіны

У моўным дыскурсе слова выконвае галоўную функцыю. Як адна з цэнтральных катэгорый мовы і як паняцце, якім пастаянна карыстаюцца людзі незалежна ад іх прафесійнай дзейнасці, поглядаў і перакананняў, з дапамогай якога выражаюць свае думкі і пачуцці, а таксама засвойваюць новыя або незнаёмыя словы, успамінаюць забытыя словы роднай мовы, слова да гэтага часу застаюцца адной з цэнтральных і адначасова адной з найбольш складаных з'яў у навуцы аб мове [1].

Разам з тым, цікавасць сучасных даследчыкаў да слова як да моўнай адзінкі абумоўлена не столькі значнасцю слова, колькі выходам яго зместу за межы лінгвістычных навук – у галіну мастацка-эстэтычную, аксіялагічную, сацыялагічную, псіхалага-педагагічную і інш. Тэндэнцыя да актуалізацыі ў навукавай сферы паняцця слова як моўнага феномена і пашырэнне навуковых кірункаў вучоныя звязваюць з «карэннымі зменамі ў структуры і дынаміцы сучасных навуковых ведаў у цэлым» [2], а таксама з праблемамі, якія ўзнікаюць у сферы камунікатыўных навук.

У дадзеным кантэксце на першы план вылучаецца паняцце катэгорыі слова як часткі мастацкага тэксту ў вузкім сэнсе і як часткі паэтычнага дыскурсу – у больш шырокім.

Асноўная частка

Заяўленае аўтарам артыкула шырокае разуменне катэгорыі слова, з аднаго боку, вылучаецца і вырашаецца лінгвістыкай, з другога – паэтыкай і камунікалагіяй і выяўляе новае праблемнае поле, у якім першачарговыя праблемы – тэарэтычныя, метадалагічныя і метадычныя аспекты мастацкага тэксту. У сувязі з гэтым паступова з'яўляецца новы ракурс даследаванняў, межы якога вызначаюцца над- і міждысцыплінарнымі суадносінамі. Прадметам асобай увагі ў рашэнні абазначаных праблем з'яўляюцца працэсы ўспрыняцця, разумення і творчай інтэрпрэтацыі мастацкага тэксту на аснове існуючай моўнай катэгарызацыі і адлюстравання ў гэтых працэсах усяго спектра разглядаемай праблемы.

Мастацкі тэкст як складаны (не толькі моўны, але і агульнакультурны) феномен адлюстроўвае ўсе аспекты вышэйпералічаных пытанняў. Паўната ўспрыняцця і разумення мастацкага тэксту залежыць ад узроўню культуры асобы, яе фонавых ведаў і ўяўленняў. З другога боку, спецыфіку ўспрыняцця тэксту вызначае і індывідуальная своеасаблівасць творчасці пісьменніка, якая выяўляецца ў сістэме выкарыстаных моўных катэгорый, што ўтвараюць у сваёй узаемасувязі «адзінае цэлае са зместам і з'яўляюцца носьбітамі культурнай асаблівасці» [3].

Шматузроўненасць і мнагапланавасць арганізацыі структуры і зместу мастацкага тэксту, а таксама неабходнасць улічваць некаторую колькасць лінгвістычных фактараў дазваляюць і розныя трактоўкі слова як цэнтральнай адзінкі тэксту. І калі тэкст – моўны твор, то слова як адзінка мовы ў маўленчай кампазіцыі выступае як асноўная форма рэпрэзентацыі абагуленага вобраза рэальнага свету, які адлюстроўвае аўтарскую канцэпцыю. У сваю чаргу, моўная сістэма, з якой аўтар выбірае і потым дыферэнцыруе моўныя сродкі, дазваляе яму стварыць новую мастацкую сістэму вобразаў і сэнсаў.

Своеасабліваасць мастацкага тэксту з пункту погляду моўнай канструкцыі заключаецца ў спецыфіцы функцыянавання: «мастацкі твор нясе ў сабе адбітак паэтычнай мовы, стыль свайго творцы» [4]. Менавіта слова, што з'яўляецца ўвасабленнем асабліваасцей стылю творцы (калі шырэй – нацыі, гістарычнай эпохі і інш.), праяўляецца ў кожным канкрэтным мастацкім тэксце спецыфічна – у сістэме ўяўленняў і асацыяцый (якія таксама выражаюцца праз слова), абумоўлівае важны момант уступлення рэцыпіента ў паэтычны дыкурс.

Асабліваасць паэтычнага дыкурсу як часткі і адначасова формы мастацкага дыкурсу заключаецца ў тым, што дзейнасць рэцыпіента ў працэсе ўспрыняцця мастацкага тэксту ўяўляе сабой шматкампанентную мастацкую кампазіцыю, у якой слова як моўная адзінка займала і займае вядучую пазіцыю. Напрыклад, калі мастацкі тэкст зафіксаваць як вертыкальную структуру, праявіцца ўся знакава-сэнсавая сімволіка слова – у фразе (у сказе). У значнай частцы фраз (сказаў) словы так моцна знітаваны і так узаемна вызначаюцца, што ёсць магчымасць «выняць з фразы асобныя словы без таго, каб фразы згубіла сэнс. У такім выпадку можна замест вынятага слова ўставіць любое, і сэнс гэтага новага слова вызначыцца з кантэксту» [5, с. 51].

Той факт, што значэнне слова часта вызначаецца менавіта кантэкстам, а не самім словам, даказваецца наяўнасцю ў гутарковым маўленні слоў без значэння. Шырыня кантэксту, у сваю чаргу, дазваляе адчуць, успрыняць, прачытаць у працэсе паэтычнага дыкурсу агульны сэнс (шырэй – сімволіку) мастацкага тэксту, зразумець яго асноўную эмацыянальную танальнасць. «Паэтычнае слова – не прыём, а частка паэтычнага вобраза сусвету. Такім чынам, праблема выву-

чэння мовы непасрэдна звязана з праблемай кантэксту вобразаў і ідэй, слова як частка ідэйнай і стылявой асновы раскрывае самыя тонкія сувязі паміж сэнсам і вобразам. Лексіка-сіntaxічныя сегменты захоўваюць толькі адносна цэласную замкнутасць» [6, с. 190–191].

Неабходна адзначыць, што важным фактарам своеасабліваасці мастацкага тэксту з'яўляецца яго ўключэнне ў тэкст культуры. Любы мастацкі твор з'яўляецца ўвасабленнем з дапамогай сродкаў выразнасці асобнага гістарычнага перыяду, эпохі, культуры, менталітэту. У сувязі з гэтым слова з'яўляецца не толькі адзінкай тэксту, але і выражэннем пэўнага хранатопу – эпохі мастацкага твора, эпохі яго творцы. Слова ў такім разуменні – адзіны механізм, які рэгулюе ўсе падзеі ў духоўным, сацыяльна-псіхалагічным і іншых планах.

Гэта неаднаразова падкрэсліваў у сваіх працах рускі лінгвіст Б. А. Ларын, разглядаючы выкарыстанне слова як моўнай адзінкі ў працэсе перадачы і адлюстравання сацыяльных групавых грамадства. З пункту погляду аўтара, «любы персанаж павінен адрознівацца сваёй мовай, мець моўныя паказчыкі сваёй сацыяльнай прыналежнасці» [7, с. 131]. Менавіта Б. А. Ларын прапанаваў важнае для тэорыі мастацкага стылю паняцце нормы, «якая ствараецца па меры таго, як разгортваецца выказванне аўтара ці яго персанажаў, і якая адрознівае яго ад іншых твораў ці напамінае чым-небудзь аб іх». Носьбітамі гэтай асабліваасці, паводле канцэпцыі Б. А. Ларына, з'яўляюцца «камбінаторныя прырашчэнні сэнсу», якія «ўтвараюцца ва ўзаемадзеянні слоў» [7, с. 132].

Чалавек, прысвойваючы культурны вопыт у працэсе ўспрыняцця мастацкага тэксту праз слова як моўную адзінку, убіраючы ў сваю свядомасць каштоўнасна-сэнсавыя нормы і правілы, фарміруе асабісты менталітэт, менталітэт сям'і, нацыі і становіцца асноўным носьбітам гэтага менталітэту. «Мова і чалавек – гэта вечна новая і вечна старая тэма самой навукі аб мове. Гэта тэма старая, бо людзі ўжо даўно разумеюць непарыўную сувязь мовы і чалавека, але ў той жа час – гэтая тэма маладая, бо кожная эпоха прадугледжвае мноства сваіх сэнсаў ва ўзаемаадносінах паміж мовай і чалавекам» [8, с. 3].

Такім чынам, слова, рэагуе на самыя нязначныя сацыякультурныя змены, з'яўляючыся часткай эмацыянальна-пачуццёвай сферы асобы рэцыпіента, бытавой,

інтэлектуальнай і філасофска-моўнай галіны жыццядзейнасці чалавека, забяспечвае ўстойлівае развіццё культуры і захаванне цывілізацыі. Нягледзячы на разыходжанні ў культурных і ментальных традыцыях, спосабах мыслення і асаблівасцях ўспрыняцця навакольнага асяроддзя людзьмі, слова як аснова мастацкага тэксту і паэтычнага дыскурсу не губляе сваёй вядучай пазіцыі.

Падзяляючы пункт гледжання Л. А. Новікова, які прапанаваў трохузроўневую структуру арганізацыі мастацкага тэксту (мастацка-эстэтычны, жанрава-кампазіцыйны, моўны ўзроўні), мы выдзяляем моўны ўзровень у якасці асноватворчага. У паэтычным дыскурсе здольнасць слова як моўнай адзінкі стаць унутранай формай мастацкага тэксту ёсць «рыса паэтычнай мовы як сістэмы, а ў якой меры яна рэалізуецца ў кожным асобным тэксце – гэта пытанне ўжо належыць асобным вучэнням як нешта выпадковае, якое фарміруе розныя адценні і разнавіднасці, розныя стылі паэтычнай мовы» [9, с. 57].

Даследчык рускай мовы А. І. Яфімаў прапануе іншую, чатырохузроўневую, сістэму мастацкага тэксту:

- тэматычны ўзровень, які ўтрымлівае характарыстыкі чалавека, грамадства, сферы быту, работы, прыроды і інш.;
- семантыка-стылістычны ўзровень, які выяўляецца ў асноўных рысах творчага метаду: апісанне слова ў прамым і пераносным значэннях, паказ улюбёных прыёмаў метафарызацыі і метадаў выкарыстання полісемантыкі;
- граматычны ўзровень, які прапануе апісанне слоў асноўнага слоўнікавага фонду і стылістычныя каментарыі да выкарыстання пісьменнікам граматычных формаў;
- гісторыка-генетычны ўзровень, які дапамагае выявіць разрады слоў паводле ўтварэння і даць характарыстыку іх гістарычнага пранікнення ў асноўны слоўніковы фонд [10, с. 28–29].

У класіфікацыі А. І. Яфімава ўвага таксама скіравана на моўны ўзровень, які ўключае ў сваю структуру тры падструктуры – граматычную, семантыка-стылістычную і гісторыка-генетычную. Усе пералічаныя падструктуры падсумоўваюць моўныя сродкі ўвасаблення мастацкага вобраза ў творы і, такім чынам, яго якасна-сэнсавы змест.

Б. А. Ларын раскрывае структуру мастацкага тэксту праз збліжэнне паэтычнай мовы

і прозы. Так, даследуючы мову паэтычных твораў М. А. Някрасава, аўтар адзначыў, што «калі кожнае слова паэта – у любых стылях – разумець <...> у адной семантычнай плоскасці (ці, кажучы мовай абывацеля, “літэральна”), то будзе разбурана паэтычная думка, знята паэтычная якасць любога шэдэўра, бо ён абумоўлены сэнсавым і эмацыянальным зместам паэтычнай формы. Пагэтану паэтычны тэкст можа не гучаць, а ўспрымацца як проза. Чым далей ад паэта па настроі і адносінах да сапраўднасці чытач, тым менш ён можа ўспрымаць яго паэзію. І наадварот: у блізкага чытача можа быць часовы разлад з паэтам» [7, с. 125].

Агульным ва ўсіх прапанаваных класіфікацыях з’яўляецца палажэнне аб тым, што ўсе аўтары ў паэтычным дыскурсе дыферэнцыруюць два асноўныя планы – план непасрэдных зносін і план сюжэту (сюжэтна-тэматычны, сюжэтна-вобразны). Абодва гэтыя планы, з пункту гледжання спецыялістаў, належаць розным сістэмам. «План непасрэдных зносін – гэта сістэма натуральнай мовы. План сюжэту выходзіць за межы натуральнай мовы і належыць другаснай мадэлюючай сістэме, якой з’яўляецца мастацтва» [11, с. 45]. Структура дыскурсу і «вылучанасць» у ім паведамлення фарміруе, такім чынам, яго семантычную структуру, а камунікатыўны цэнтр у дадзеным выпадку становіцца цэнтрам семантычным. І паколькі наша мысленне і зносіны базіруюцца на абстрактных катэгорыях, то семантычнае ядро азначае ўласцівасць ці дзеянне. З асобай яснасцю гэта выяўляецца пры параўнанні розных мастацкіх тэкстаў і моўных канструкцый у межах мастацкай камунікацыі [12].

Заклучэнне. Карціна свету ў мастацкім тэксце ствараецца моўнымі сродкамі. Пры гэтым мастацкая карціна свету адлюстроўвае не толькі індывідуальна-аўтарскае светаўспрымання, але і агульныя сацыякультурныя і нацыянальныя ўстаноўкі. Аднак менавіта аўтар твора адбірае асноўныя элементы зместу і структуры мастацкага тэксту і ў іх ліку – моўныя сродкі выразнасці, сярод якіх слова з’яўляецца асноўнай адзінкай выразнасці. Цікаўнасць да гэтага аспекту ў сістэме лінгвакультуралагічных дысцыплін у цяперашні час абумоўлена «імкненнем пратлумачыць мову як глабальную з’яву, як цэльны сродак кампазіцыі, які дапамагае вывучыць сувязі з рознымі сферамі дзейнасці чалавека, што рэалізуюцца праз тэкст» [11, с. 34].

ЛІТАРАТУРА

1. Будагов, Р. А. Человек и его язык / Р. А. Будагов. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1976. – 429 с.
2. Складьяревская, Г. Н. Языковая метафора как объект лексикологии и лексикографии : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Г. Н. Складьяревская ; Л. : ЛО Института языкознания АН СССР. – Л., 1989. – 37 с.
3. Карасева, Ю. А. Художественный текст как источник культурно-национальной информации и выразитель национальной ментальности : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Ю. А. Карасева ; Российский университет дружбы народов. – М., 2012. – 25 с.
4. Новиков, Л. А. Художественный текст и его анализ / Л. А. Новиков. – М. : Русский язык, 1988. – С. 12.
5. Томашевский, Б. В. Теория литературы. Поэтика : учеб. пособие / Б. В. Томашевский ; Вступ. статья Н. Д. Тамарченко ; комм. С. Н. Бройтмана при участии Н. Д. Тамарченко. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 333 с.
6. Поляков, М. Я. Вопросы поэтики и художественной семантики. / М. Я. Поляков. – 2-е изд., доп. – М. : Сов. писатель, 1986. – 478 с.
7. Ларин, Б. А. Эстетика слова и язык писателя / Б. А. Ларин. – Л. : Художественная литература, 1974. – 285 с.
8. Будагов, Р. А. Человек и его язык. / Р. А. Будагов. – 2-е, расш. изд. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 469 с.
9. Винокур, Г. О. Филологические исследования / Отв. ред Г. В. Степанов, В. П. Нерознак. – М. : Наука, 1990. – 451 с.
10. Ефимов, А. И. Стилистика художественного языка / А. И. Ефимов. – М. : Изд-во МГУ, 1961. – 520 с.
11. Тураева, З. Я. Категория времени: Время грамматическое и время художественное / З. Я. Тураева. – М. : Изд-во «Высшая школа», 1979. – 219 с.
12. Арутюнова, Н. Д. Предложение и его смысл (логико-семантические проблемы) / Н. Д. Арутюнова. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.

REFERENCES

1. Budagov, R. A. Chelovek i yego yazyk / R. A. Budagov. – M. : Izd-vo Moskovskogo un-ta, 1976. – 429 s.
2. Sklyarevskaya, G. N. Yazykovaya metafora kak obyekt leksikologii i leksikografii : avto-ref. dis. ... d-ra filol. nauk : 10.02.01 / G. N. Sklyarevskaya ; L. : LO Instituta yazykoznanija AN SSSR. – L., 1989. – 37 s.
3. Karasyova, Yu. A. Khudozhestvennyy tekst kak istochnik kulturno-natsionalnoy informatsii i vyrazitel natsionalnoy mentalnosti : avto-ref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.05 / Yu. A. Karasyova ; Rossiyskiy universitet druzhby narodov. – M., 2012. – 25 s.
4. Novikov, L. A. Khudozhestvennyy tekst i yego analiz / L. A. Novikov. – M. : Russkiy yazyk, 1988. – S. 12.
5. Tomashevskiy, B. V. Teoriya literatury. Poetika : ucheb. posobiye / B. V. Tomashevskiy ; Vstup. statya N. D. Tamarchenko ; komm. S. N. Broymana pri uchastii N. D. Tamarchenko. – M. : Aspekt Press, 2003. – 333 s.
6. Polyakov, M. Ya. Voprosy poetiki i khudozhestvennoy semantiki / M. Ya. Polyakov. – 2-ye izd., dop. – M. : Sov. pisatel, 1986. – 478 s.
7. Larin, B. A. Estetika slova i yazyk pisatelya / B. A. Larin. – L. : Khudozhestvennaya literatura, 1974. – 285 s.
8. Budagov, R. A. Chelovek i yego yazyk / R. A. Budagov. – 2-ye, rassh. izd. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1976. – 469 s.
9. Vinokur, G. O. Filologicheskiye issledovaniya / Otv. red. G. V. Stepanov, V. P. Neroznak. – M. : Nauka, 1990. – 451 s.
10. Yefimov, A. I. Stilistika khudozhestvennogo yazyka / A. I. Yefimov. – M. : Izd-vo MGU, 1961. – 520 s.
11. Turayeva, Z. Ya. Kategoriya vremeni: Vremya grammaticheskoye i vremya khudozhestvennoye / Z. Ya. Turayeva. – M. : Izd-vo "Vysshaya shkola", 1979. – 219 s.
12. Arutyunova, N. D. Predlozheniye i yego smysl (logiko-semanticheskiye problemy) / N. D. Arutyunova. – M. : Yeditorial URSS, 2002. – 284 s.